

A naspolya is gyümölcs

Töprengések a szépírási és az irodalomsporthoz összemérhetetlenségéről!

Olvasom Pezsgő-díjunk zsüri-jének jegyzőkönyvét az *Utunkban* (1974. március 1-i, 9. szám). Szerepem kibic-szerep. Jólnevelt kibicként tehát hol helyeslőn bólogatok, hol meg a fejem rázom, mert nem értek egyet. De ez a kibic magánügye — és egyben kiváltsága is: nem terhel felelősség, nem veszek részt annak eldöntésében, hogy melyik volt az 1973-as év könyve. A zsüri közben meghozza döntését, én pedig a döntést egyetértőleg tudomásul veszem. Sütő András könyve számomra is az év egyik legnagyobb könyvének volt. Ha az úthoz-módhoz, ahogy a bizottság idáig eljutott, akadna is hozzáfűznivalóm, nem kétséges, hogy olyan művet tüntetett ki, amelynek nemzetiségi ethosza, szocialista elkötelezettsége, művészi színvonala méltán váltott ki elismerést.

Olvasom hát tovább. Sőt, ebbe már bele is szólok, itt már nem köt a kibic-illemszabály, itt már nem az év könyvéről, hanem művelődésünk egyik kulcsfogalmának az értelmezéséről van szó.

1. A téma, mely hozzászólásra késztet, úgy került előtérbe, hogy az egyik zsüritag — neveket itt egyáltalán nem említek, minthogy a probléma szempontjából a személyeknél fontosabbnak tartom magát az álláspontot —, szóval, az egyik zsüritag, döntését utólag is megindokolandó, leszögezte, azért szavazott Sütő könyvére, mert „mégiscsak szépirodalmi alkotásokat kellene díjaznunk, s Bretter írásai lényegük szerint filozófiai fejtegetések”. (Megjegyzés: a zsüri abban osztatlanul egyetértett, hogy mindkét szerző vitatott kötetét műfaja szerint: esszé. Az esszé viszont — amint az az egész korábbi eszmecsereből kiderült — a zsüri tagjai többségének szemében amolyan mésalliance-ból, morgantikus házasságból származó gyermek a művészet nagy családjában: nem egyenlő értékű és jogú a többi műfajjal — másrendű. Amikor is két kérdés merül itt fel az adott beállításban: 1) az inkább vagy a kevésbé esszé áll közelebb a „mégiscsak szépirodalmi alkotás” fogalmához; 2) mi teszi „esszébbé” az esszét, és ebből a szempontból melyik „esszébbé” a másiknál?)

A második hozzászóló, az idézett kijelentéshez kapcsolódva helytelenítette, hogy „az utóbbi években egyre jobban elmosódik [...] a szépirodalmat bizonyos diszciplínáktól elválasztó határ”. Így például ő máig sem érti, hogy milyen címen kapott írószövetségi díjat Benkő Samu kötete. E példálózást különben e sorokkal vezeti be: „miután egy nyilvános vitában alulmaradtak azok, akik az irodalomcentrizmus vádjával támadták irodalmi sajtónkat, most az irodalmi díjak területén »vesznek revánsot«”. (Megjegyzés: végre, négyéves késéssel akadt valaki, aki eredményt hirdetett a hírhedt „irodalomcentrizmus”-vitában. Mert annak idején, 1970-ben egyik szerkesztőség sem vállalkozott erre. Úgy is múlt ki a jobb sorsra érdemes téma: alulmaradók voltak szép számban, de felülkerekedőre én nem emlékezem. Az én emlékezetem szerint annak a vitának csak vesztesei voltak, s a legtöbbet művelődésünk, irodalmunk presztízse veszített. Úgyhogy — komolyabbra fordítva a szót — a fennebb idézett megállapítás csupán az olvasó kurta emlékezetére spekuláló önkényes torzítás.)

A harmadik hozzászóló: „Vajon az Erdélyi Múzeum drámapályázatán díjazták volna-e Bolyai János tudománytörténetileg korszakos jelentőségű *Appendixét*?” (Az *Appendix* valóban nem dráma. Senki sem emelhet kifogást az ellen, ha a körték versenyén nem pontozzák a naspolyát. De itt már másról van szó. Ha kimondjuk, hogy a körte gyümölcsösebb gyümölcs a naspolyánál, az olyasféle diszkrimináció, amely — ha egy évben nem terem a császárkörte — a legemesebb naspolyával szemben is a vackort avatná az év gyümölcsevő. Erről van szó!) Kritikusunk egyéb-

ként egy korábbi fejtegetése során meg is fogalmazza, hogy a naspolya nem gyümölcs, így: „Tünetértékű, hogy a vitában szépirodalmi mű nem is bizonyult »versenyképesebbnek«; a szavazatok többsége esszékötetre esett”; Bretter esszéi viszont „mégiscsak közelebb vannak az irodalomhoz”. (Értsd: van a minősített irodalom — a gyümölcsesebb gyümölcsök — kategóriája [líra, epika, dráma], aztán vannak e plátói ideavilágon kívül eső hibrid jelenségek. Ezek csak részesülnek az ideákban, többé-kevésbé: ennek megfelelően távolabb vagy közelebb esnek az ideához, az igazi irodalomhoz. Bretter esszéi „mégiscsak közelebb vannak az irodalomhoz” — mondja utóbbszólv. Mihez képest? Mert előbbszólv például Sütőhöz képest távolabbinak találta, mert filozófiai fejtegetések.) Egy bizonyos: Bretter esszéi, de általában az esszé problematikus jelenség a hozzászólók számára, nem igazi irodalom, művészi értékeitől függetlenül csak amolyan korcs irodalmoid jelenség, miközben e koncepció szerint minden közepes vers, novella vagy színmű evidens módon az irodalom kategóriájába tartozik.

Végül a negyedik hozzászóló defenzívába szorítva — ellentmond: „Tavaly és tavalyelőtt is megegyeztünk abban, hogy nem szűkítjük le vizsgálatainkat a szellemi munka egyetlen területére. Persze — enged a nyomásnak — valamelyes korlátokat kell szabnunk magunk elé. Az irodalom és a különféle társadalomtudományok elkülönítésénél azonban nagyon óvatosan kell eljárjunk, mert az ilyen elkülönítést végigvinni néha egyszerűen lehetetlenség.” És az utolsó szava is ez: „ne mondjunk le az egész művelődési sajtó és az egész könyvkiadás nyomokövetéséről.”

Eredmény 3:1. A zsüri szeniorja és noviciusa nem vett részt ebben az eszmecsereben. Itt a derékhad vonult fel.

2. Véleményem alátámasztására nem szívesen folyamodom tekintélyérvekhez. De miután egy szerintem szűkítő és ennél fogva káros irodalomkonceptiót képviselők megfogalmazásában összefoglaltam, s a hozzájuk fűzött, zárójelbe foglalt megjegyzéseimmel e koncepció önellentmondására, inkohereciájára is felhívtam a figyelmet, minthogy a továbbiakban álláspontom alátámasztására még másféle megfontolásokat is szándékomban áll előterjeszteni — nem hallgathatok itt egy tekintélyérvek is minősíthető precedensről.

Az *irodalmi Nobel-díj* odaítélésének számos szabályszerűen visszatérő esetére gondolok:

1902: Theodor Mommsen	történész
1908: Rudolf Eucken	filozófus
1927: Henri Bergson	filozófus
1950: Bertrand Russell	matematikus, filozófus
1953: Sir Winston Churchill	politikus
1964: Jean-Paul Sartre	filozófus, dráma- és regényíró

Persze a Nobel-díj bizottság sem angyalok gyülekezete. Nem egy döntése bizonyult már nagyon is vitathatónak, nem egy döntése különböző megfontolású kompromisszumok, konjunkturális és taktikai szempontok érvényesülését sugallja. Lehetséges-e, hogy a felsoroltak díjazásakor is érvényesült ilyesmi? Miért ne? Csak egy nem lehetséges. Hogy ez a bizottság a — feltételezett — taktikázások, kompromisszumok keresése során végül már arról is meglepedkezett, hogy mit tart irodalomnak, és mit nem. Nem valószínű a bizottságnak egy olyan mérvű cinizmusa, hogy aszongya: ez ugyan nem író, műve nem irodalom, de egye fene, adjunk neki egy irodalmi Nobel-díjat. Még az alapítvány feltételezett differenciálatlanságát korrigáló kegyes csalás formájában sem. Még a fiskális-észjárásra valló következő alibi-megfontolás alapján sem: Mommsen hatalmas életműve párját ritkító teljesítmény, de az Alapító megvonta keretbe nem sorolható be. Am a díj bárki másnak való odaítélése, csak azért, mert a szépirodalom hagyományos műfajaiban ír — Mommsen iránt lenne nagy méltánytalanság. Még szerencse, hogy a történettudományok nagy kutatójának van egy Forrás-kötetre rúgó ifjúkori verse. Életművének ez a csúcske tehát műfaja szerint besorolható az irodalom (őcskábbik) skatulyájába. Nem. Mommsen életműve egészéért kapta meg az *irodalmi Nobel-díjat*, s életműve egészéből a *Römische Geschichte* kötetei nyomtak legtöbbet a latban, azon Opus, mely — méltatói szerint — egyaránt tartogat kincseket mind az ókortudomány kutatója, mind a művelt olvasóközönség számára. Csak közvetve, mint irodalmi műve igazságtartalmát hitelesítő tőke, jöhetnek számitásba a díj odaítélésekor a szűkebb tudományág számára fontos szakközleményei, és bizonyos, hogy még ennyire sem — versei. (Wilamowitz-Moellendorff szerint ezek „ifjúkori kísérletek”, jelentőségük annyi, hogy Mommsen ezeken fejlesztette „azt a páratlan stíluskész-ségét, amelyért a nagyközönség is szívesen olvasta Római történelmét“.)

Példatáram legkorábbi esetéről a legkésőbbire, a hozzánk időben legközelebbire átugorva: csak látszatra egyszerűbb Sartre irodalmi Nobel-díját kritikusaink leszűkített irodalom-fogalmával értelmezni. Igaz, itt szép számmal szerepel dráma meg regény is. Csakhogy mindez szétválaszthatatlanul fonódik össze az életműben az író elméleti-filozófiai munkáival, teszi együtt és egységesen Sartre írói alkotásának egészét, azt, amit a zsüri díjával kitüntetett. Csak a tényeknek fittyet hányó szubjektív önkényesség értelmezheti a maga ízlése diktálta műfaj-preferencia szerint úgy, hogy ő Jean-Paul Sartre — egyébként visszautasított — Nobel-díját csak a dráma- és regényírói kitüntetésének tekinti.

3. Nem, a Nobel-díj illetékes bizottsága nem következetlenségből ítélte oda Mommsennek, Bergsonnak, Churchillnek stb. az irodalmi díjat, hanem egy, a hagyományosnál szélesebb s az arányosan és sokoldalúan fejlett szellemi kultúrákban már régóta elterjedt irodalomfelfogás alapján. Ezt a fogalomszélesítést a gyakorlat szükségére kényszerítette ki. A szépirodalom hagyományos, a három kodifikált, klasszikus műfajra (líra, epika, dráma) korlátozódo fogalmán mindig is kívül rekedtek jelentős irodalmi alkotások. E besorolhatatlanokat rendhagyó esetekként tarthatta számon ideig-óráig a tényeket tisztelő gyakorlatiasság. Amikor azonban az ilyen eseteknek mind minőségi, mind statisztikai jegyei már éppen rendhagyó voltukat kérdőjelezzik meg, ezzel voltaképpen a hagyományos irodalomkonceptió problematikusága, túlhaladott volta tudatosul.

A gyakorlati érzékű angolszászok például, mintsem hogy szépirodalmuk olyan klasszikusait, mint Francis Bacon, David Hume, Thomas Carlyle, Thomas Macaulay, John Stuart Mill stb. az irodalom örökös mitläufereiként, amolyan nem teljes jogú megtűrtékként tartásák számon, inkább a szépirodalom fogalmát szélesítették ki.* A hagyományos három műfaj mellé egy kiegészítő, kvázi gyűjtő-műfajt iktattak be, az esszét. Ez gyakorlati megoldásnak valóban bevált, hiszen tárgyra és terjedelemre való tekintet nélkül szinte minden belefért, ami általában művészi szintű írásnak bizonyult, és kívül rekedt a hagyományos műfajokon.

Az esszé azonban, a klasszikus műfajokkal szembesítve, már kezdettől hibrid műfajnak mutatkozott. Nem is elsősorban azért, mert például sohasem sikerült meggyőző kritériumok alapján megkülönböztetni sem a hírlapi tárcától, sem az irodalomkritikától. Az esszé már legimmanensebb differencia specificájával is (tudomány és művészet szintézise) kilógott a hagyományos értelemben vett szépirodalomból, túllépett azon a határon, amelyet az iskolás felfogás a szépirodalom számára megszabott.

De az esszé keretei bizonyultak eléggé tágasnak. Szaporodtak az olyan írások, amelyek innen is kilógtak. Az irodalmi forradalmak, avantgarde törekvések értékes, de nehezen kategorizálható új formáira gondolok, köztük hagyományos műfajok ozmózisának eredményeire, fattyúhajtásnak induló ágakra, melyek azóta zamatos gyümölcsöt teremnek. A formabontások és formakeresések visszafordíthatatlan következményei: befelé műfajhatárok egymásbamosódása, kifelé a szépirodalom kereteinek, elmosódó határainak a kitágulása, a szellem más területeire (tudomány, filozófia) való behatolása, e szellemi szférák (tudatformák) kölcsönös átfedése, kölcsönös egymásbahatolása.

Eltekinthetünk itt a különböző szellemi szférák aszinkrón és ezért csak végső soron, de konvergens mozgásának bonyolultabb, nagyobb teret igénylő értelmezésétől, mert akkor is adódik olyan részértelmezés, amely lényeges eleme az egésznek, ha csupán a szépirodalom szférájában észlelhető folyamatokra figyelve „irodalom-centrikus” értelmezésre korlátozódunk. Eszerint a szépirodalomnak más szellemi szférákkal való összefonódásai, az említett kölcsönös átfedések és egymásba hatolások és az ezzel párhuzamos belső ozmózisok végső soron eredeti társadalmi funkciójának, emberformáló funkciójának függvényei és következményei.

Az emberformálás lehetősége immanensen adva van magában az irodalom anyagában, amelyből építkeznek, ti. a nyelvben, e sajátosan emberi hódításban. A nyelvben, a nyelvi formában benne rejlő szép-lehetőség felfedezése és irodalmi művekben való objektívációja teszik alkalmassá az irodalmat az ember formálására. Azonban a szépnek a nyelvi formában benne rejlő lehetősége sohasem valósulhat meg öncélú objektívációként. Az irodalmi l'art pour l'art, ha egyáltalán lehetséges, csak piszmogás steril szépségek körül. A forma csak humán tartalmak humán formája lehet, csak humán tartalmak kifejezőjeként igazolódik.

* Persze Bacon, Hume, Carlyle, Macaulay, Stuart Mill és társaik — filozófusok, történészek vagy közgazdászok stb., de egyben letagadhatatlanul vérbeli szépiírók is, még ha szépirodalmi alkotásaik nem is sorolhatók be a három klasszikus műfaj valamelyikébe; sőt még akkor is, ha életművük jelentős, esetleg éppen nagyobbik fele túlságosan szakdiszciplináris jellegű is, semhogy általánosabb, e diszciplinán túllépő érdeklődésre s ezzel szépirodalmi besorolásra számíthatna.

A művészet — mondja Lukács György — az emberiség fejlődésének öntudata. Az emberiség, fejlődése során, külső és belső világa újabb és újabb tartományait hódítja meg. A szépirodalom emberformáló funkcióját a szellem e nagy hódításainak adekvát művészi formában való közvetítése, művészi alkotásokban való kifejezése útján teljesíti. De a szellemi élet — több mint irodalmi forma: az egész emberi élet sokrétű gyakorlatának szellemi párlata, érzelmi és intellektuális műveltség, erkölcsiség, tudás, belátás stb. együtt, a szellem egész világa.

A művészet Lukács György adta meghatározásának a szépirodalom csak akkor felelhet meg, hogyha a szellem egész világának a kincseit (a tudomány, a filozófia stb. kincseit is) az ő sajátos formanyelvén optimálisan közvetíteni tudja. A szépirodalmat emberformáló funkciója betöltése során újabb és újabb feladatok elé állítja a szellem világának állandó gazdagodása, új valóságtartományok meghódítása útján való szüntelen tágulása. Hagyományos műfajai is annak a törekvésének történelmi termékeiként alakultak ki, hogy az emberiség táguló világát művészi alkotásaiban kifejezve az ember számára meghódítsa, aminthogy ugyanennek a funkciónak a betöltésére irányuló törekvése vezetett mind hagyományos keretein túl, más szellemi szférák felé való kiterjedéséhez, mind a műfajhatárok összemosódása nyomán keletkezett közöttes formák kialakulásához.

Röviden: korunk szellemi életének jellemző vonása olyan, a korszerű művelődésben szépirodalmi formát (is) igénylő tartalmak nagy számban való jelentkezése, amelyek természetüknél fogva szétfeszítik a hagyományos műfajkereteket és magát a hagyományos értelemben vett szépirodalom keretét is, a jellegüknek adekvát művészi kifejező forma keresésében. Ezekkel általában együtt jelentkezik az emotívól az intellektuális felé való eltolódás tendenciája, a gondolatosság fokozódó hangsúlya az irodalomban. Azért van ez, mert ilyen az az új mondanivaló, amely keresi magának a szépirodalom igényével jelentkező új, adekvát formákat. Erről van szó!

4. Lévéen pedig erről szó: célszerű lenne végre már megszabadulni a műfajok fétisétől, vagyis attól a dogmatizmustól, amely a szépirodalmi minősítést olyan műfaji kritériumokhoz köti, amelyeket tulajdonképpen ma már maga sem tud betartani. (Egy kiváló kritikuskunk, amikor egyszer nagyon kiáltóan mondott ellent dogmáinak ez a rendhagyó „műfajtalanság“ — „a józan következetlenség jogát“ követelte magának ahhoz, hogy ilyenkor mint kritikus áthághassa műfaji megkötéseit. — Vajon tudta-e, vagy legalább utólag ráébredt-e, hogy e frappánsnak frappáns, csak éppen nagyon kevésbé meggyőző igénye voltaképpen a tertullianusi credo quia absurdum tövéen sarjadt?)

Természetesen az irodalmi műfajok egyre bonyolultabb kérdésének a tanulmányozása továbbra is időszerű és fontos. A műfaji határsértések, az összemosódások útján vagy más úton keletkezett új (barbár) formák mellett továbbra is élnek és virulnak a hagyományos, tiszta műfajok és műformák. Olyan egymásra ható együttélés ez, amelyen van mit tanulmányozni. Vitakozni is lehet a műfajokról. Csak a szépirodalom ismérvének nem lehet többé tekinteni, csak rangfokozatok kiosztására nem lehet többé felhasználni a műfajokat.

Keressük inkább meg a szépirodalomnak azt a műfaji követelményektől független, immanens kritériumát, amely elég határozott minőségi mércét biztosít ahhoz, hogy kirekessze a selejtet, vagy „alsóbb osztályba“ utalja a csökkent művészi értékű írást* akár szonett-formában, akár a formabontó újítás jegyében, akár pedig az értekező próza szürkébb tőgájában ágálva kérne bebocsáttatást, de ugyanakkor elég rugalmas is ahhoz, hogy minden, művelődésünket gazdagító szépirodalmi igényű munka, ha megfelel ama kritériumnak, nemcsak műfaji besorolhatóságától, de tárgyától, tartalmától, témájától is függetlenül, besoroltassék — művészi értéke szerint — a szépirodalom felsőbb vagy alsóbb régióiba.

Látuk — például az irodalmi Nobel-díj idézett eseteiben —, hogy a sokoldalúan (harmonikusan, organikus) fejlett kultúrákban is ebben az irányban keresik a megoldást. A mi nemzetiségi művelődésünk természete, állapota, keretei következtében mi sokkal szerényebb háztartásban kell gazdálkodjunk. Ilyen körülmények között megengedhetjük-e magunknak azt, hogy dogmává kövesült, avult kritériumok alapján értékeket reklasszifikáljunk ki irodalmunkból? A kérdést művelődésünk egész perspektívája szempontjából lelkiismeretesen végig kell gondolnunk. Aki a megszokott kritériumokhoz való ragaszkodásból kitér ez elől, annak számolnia kell a konzervatívizmus ódiúmával.

Ez a műfaj-fétis, mely irodalomkritikánkban — kimondva vagy kimondatlanul — permanensen kísért, már eddig is annyi következetlenséghez, annyi „rendhagyó eset“ külön-külön való számontartásához vezetett, hogy már-már irodalomtudatunk-

* Művészi értéken röviden tartalom és forma mértékét értem.

nak (és nem csupán kritikusaink irodalomtudatanak) a szkizofrén meghasonlásával kell számolnunk.

A „tisztá“, klasszikus formákat felsőbbrendűnek sugalmazó értékrend mellett olyan klasszikus értékeinket kell a „józan következetlenség“ ingatag jogára hivatkozva külön-külön rehabilitálni, mint a *Puszták népe*, a *Sors és Jelekép*, az *Anyám könnyű álmat ígér*, a *Requiem egy hadseregért* stb. Ezek a könyveink azonban még jól jártak, mert mégiscsak többé-kevésbé standard olvasmányaink, s így módjukban áll, hogy maguk szóljanak magukért.

Rosszabbul járnak irodalomtörténetünk olyan klasszikusai, mint Mikes Kelemen, Bethlen Miklós, Böllöni Farkas Sándor és mások, mert az olvasók túlnyomó része az ő műüket már csak „-ról, -ről“ alapon ismeri. E klasszikusainkról adandó alkalommal a kritikusok nem haboznak felsőfokú értékeléseket kinyilatkoztatni, miközben sugalmazott értékrendjük óhatatlanul csökkenteni valószínűleg nagyságukat, hiszen művik se regény, se vers, se színmű, tehát — sugalmazza a hamis értékrend — műfajilag: másodrendű.

Hanem a legrosszabbul maga az irodalomkritika jár ebben a kutyakomédiában, amikor szűkös kritériumait önmagára kell hogy alkalmazza. Szépirodalom-e az irodalomkritika? (Szerintem a java az, a zöme pedig legalábbis szeretne az lenni. De most nem erről van szó.) Erre a kérdésre a saját dogmáinak foglyává vált irodalomkritikus határozott és öntudatos NEM-mel kell hogy feleljen. (Heraus mit uns!) E válaszával a konszenzussal fordul szembe, ami elvileg jogosult is, hiszen amivel szembefordul, az — míg csak érvekkel alá nem támasztják — csupán vélekedés, szemben az ő átgondolt — bár vitatható — koncepciójával. De hát mérhető-e a műalkotás tőle elvileg idegen mértékkel? (Valahányszor erről van szó, azt kell mondanom, hogy olyan is a mérés eredménye.) Vagy: megint a „józan következetlenség“ önkénye kínálna kibúvót e dilemma alól? Elgondolkoztató azonban, hogy esetünkben már statisztikai arányú következetességgel kellene a következetlenség jogára hivatkozni!

De hagyjuk most e logikai játékot — vannak, akik nem szeretik. Próbáljunk a józan angolszász pragmatizmus példája nyomán járni: szentesítsük az említett konszenzust, tekintsük az irodalomkritikát önálló szépirodalmi műfajnak. Ez esetben nem térhetünk ki annak a ténynek a megállapítása és természetesen az ebből folyó következmények elől, hogy az irodalomkritika (legalábbis a jobbik fajta) eszközei, értekező, elemző, értékelő stb. eljárásai okán rokonabb a filozófiai esszével (de még a filozófiai traktátussal is), mint azzal a regénnyel vagy verssel, amely a tárgya. Akkor pedig milyen megfontolásból tettünk kivételt az irodalomkritikával szépirodalomról minősítve, és rekesztettük ki egyidejűleg a szépirodalomból a vele rokon filozófiai esszét? A filozófiai esszétől megkülönböztető egyetlen olyan jegye, amely az irodalomkritikát amazzal szemben a szépirodalomhoz közelíti, éppenséggel az, hogy az irodalomkritika a szépirodalmi alkotásokkal foglalkozik. Tehát az irodalomkritika tárgya okán lett szépirodalom (szemben a más érdeklődésű filozófiai esszével). Ördögös jegy ám ez! Tudniillik ez olyan, a szépirodalom egészéhez kapcsoló jegye az irodalomkritikának, amely egyben döntő módon el is választja tárgyától, a szépirodalom egészétől, amelynek sokkal inkább minden más, az élet egésze a tárgya, és csak elenyésző arányban önmaga. Amikor pedig a szépirodalmi alkotásnak mégis önmaga a tárgya (például ars poeticák), akkor különbözik csak igazán az irodalomkritikától, amelynek ő a tárgya, mert az ars poeticának valóban önmaga a tárgya, míg az ars poeticát vizsgáló irodalomkritikának nem önmaga a tárgya.

Ha most ezt a fonák ügyet a visszájára fordítjuk, ezzel nem a színére, csak a másik fonákjára fordítottuk. Itt ugyanis a következő helyzet tárul elénk: a költő művében megéneklí az embernek az elemek feletti győzelmét vagy az embertelenségtől elszenvedett kudarcait, és ugyanerről szól a filozófiai esszé is. Költői műnek (szépirodalom) és filozófiai esszének (nem szépirodalom) ez esetben azonos a tárgya. A szóban forgó költeményt az irodalomkritika vizsgálja, elemzi, értékeli. Ennek során tárgya megragadásához ugyanazt a fogalomrendszert, eszköztárat és módszert alkalmazza, amelyet a filozófiai esszé is a maga tárgya megragadásához. Amikor az irodalomkritikát szépirodalmi műfajjal minősítettük, ezzel a filozófiai esszével azonos eszközeit és módszereit is a szépirodalom eszközeinek és módszereinek ismertük el. A filozófiai esszének tehát mind tárgyát, mind eszközeit és módszereit megtaláltuk a szépirodalomban. Maga a filozófiai esszé azonban — egyes irodalomkritikusok szerint — mégis a szépirodalomtól idegen diszciplína. De melyek azok a jegyei, amelyeknek alapján kirekesztik a szépirodalomból, amelyek semlegesítik, semmissé teszik a kimutatott közös jegyeket? Ítéseink ezek megnevezésével ez ideig még adósaink. Ez lenne ama már többször említett „józan következetlenség“-nek kevésbé zóján másik oldala.

5. Töprengéseim papírra rögzítése során újra és újra külön töprengésekre készített az aggály, hogy én itt voltaképpen evidenciákat ismételtetek, hogy mindaz, amit hosszadalmasan tárgyalok: közhely. Ominózus szövegek ismételt újraolvasásával győzködtem magam, így jutottam idáig. Itt azonban újra megtorpanok. Szinte restelkedve terjesztem elő végül is „javaslatomat“. Olyan Kolumbus tojása-megoldás, annyira nyilvánvaló, hogy több verzióban is megfogalmazták már. Mégis én most egyszerűen nem tudom, hogy hirtelen hol keressem, hol találhatom meg kész, megfogalmazott formájában. Így hát saját szavaimmal próbálom rekonstruálni:

Ha irodalom általában a nyelvi forma minden objektivációjának összességét, ezen belül a teljes írásbeliséget értjük, beleértve ebbe a különböző diszciplínák szakirodalmát is, akkor a szépirodalom előfeltételévé azt a kritériumot kell szabjuk, hogy túllépjen valamely szakdiszciplína határain, hogy bár különböző műveltségi szintű, ennél fogva szűkebb vagy szélesebb közönség számára hozzáférhető, de mindenképpen interdiszciplináris, általánosan emberi közlés legyen mind tartalma, mind formája szerint. Ez tehát az előfeltétele annak, hogy valamely írás *szépirás* legyen.

Ezen, valamint igazságtartalmán túl a szép kritériuma teszi az írást szépírássá, tehát az, hogy az író tárgya inherens mértékét realizálja alkotásában, hogy az alkotás a tárgy inherens mértéke és az író egyénisége közötti dialektikus kölcsönhatás eredményének bizonyul, melyben az író személyiségének a jegye mind a tárgynak adekvát nyelvi kifejezőerejében, tehát stílusában, mind az írás felépítésében, struktúrájában, ökonómiájában stb. meggyőző módon érvényesül.

E kritérium rostáján kihull a kompilált tucatdolgozattal együtt a rossz novella, az epigon vers, a kommersz színmű is. Fennmarad viszont a *nyelv mesteri fokán megvalósult minden eredeti alkotás*, tekintet nélkül arra, hogy besorolható-e valamely irodalmi műfajba. A többi a hivatott irodalomkritikai értékelés dolga, ahol is szerencsére nem azt kell eldönteni, hogy hány centivel ugrott magasabbat egy esszé, mint egy poema, egy dráma, mint egy regény. Az év könyvének a kijelölése pedig eddig sem úgy történt, hogy egymáshoz mérték a verseskönyvet meg a regényt stb., mert ez lehetetlen. Ilyen különböző teljesítmények csak hatásukban vagy a művelődésünk egészében betöltött jelentőségükkel, tehát egy harmadik, külső támpont segítségével mérhetők. Csak kompetencia kérdése, hogy az a testület, amelyik vállalkozik rá, a teljes mezőny figyelembevételével döntsön erről.

A kompetenciáról különben egy sporttörténeti apokrif jut az eszembe, az úszó-sport szakembereiről, akik kezdetben semmiképpen sem akarták elismerni a kraulról, hogy az úzás — szemben a hagyományos mellúzással —, pedig hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a kraulozó nemcsak hogy nem fullad a vízbe, de még gyorsabban is úszik, sőt stílus is van. Azóta a kraul mellett klasszikus versenyszámok már a pillangó- és a hátúzás is. Akinek pedig e sántító példázattól vitakozhatnékja támad — annak én eleve igazat adok: persze hogy ezek mind külön versenyszámok, persze hogy elképzelhetetlen, megengedhetetlen lenne a különböző „műfajban“ úszó versenyeket együtt rajtoltatni. Mégis megkockáztatnék ezzel kapcsolatban — három megjegyzést:

1. Az év úszóját mégis szokás kijelölni. Mégpedig a mezőny egészéből. Ilyenkor a zsűri pl. a gyors- és a hátúszó másodperceit nem egymáshoz méri, hanem más viszonyítási pontokhoz: az adott versenyszámon vagy sportágon belül, világ- vagy hazai szinten, vagy az előző év eredményeiben kínálkozó viszonyítási pontokhoz.

2. Ehhez viszont nem elég csak a mellúzáshoz érteni. Aki nem képes együttfejlődni az úszósport egészével, aki ma is csak a mellúzást tudja úzásnak, az nemcsak hogy az úszósport szakértőjének nem felel többé meg, az a mellúzás szakértőjének sem jó már.

3. Az irodalom azonban nem úszóverseny.
Nem is azért mondom.

Kolozsvár, 1974. március.

Tóth Sándor

A szerkesztőség megjegyzése. — Sütő András könyvének kiemelkedő művészi és társadalmi jelentősége számunkra is — a szerzővel összhangban — nyilvánvaló. Tóth Sándor vitacikkét azzal a reménnyel jelentjük meg, hogy hasznos eszmecserére adhat alkalmat, a filozófiai esszé és a szépirodalom műfaji és nemzetiség-kulturpolitikai szempontú elemzésére.